

Міністерство освіти України
Львівський державний університет ім. І. Франка

На правах рукопису

Турчак Олександр Володимирович
СІЛЬСЬКА ГРОМАДА У ЛЕМКІВ
(1866 - 1939)

Спеціальність 07.00.05. - етнологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ЛЬВІВ 1996

Дисертацією є рукопис
Робота виконана у Львівському державному університеті ім.І.Франка

Науковий керівник - доктор історичних наук,
професор Макарчук С.А.

Офіційні опоненти - доктор історичних наук,
професор Гошко Ю.Г.
кандидат історичних наук,
доцент Качараба С.П.

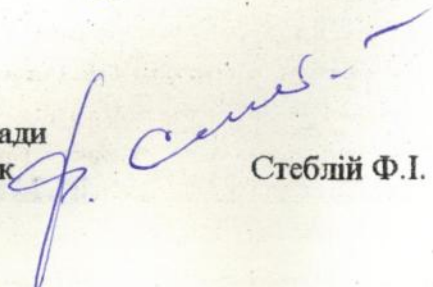
Провідна організація - Інститут української
археології та джерело знавства ім.М.С.Грушевського
НАН України

Захист відбудеться "14" січня 1997 р. о 15 годині на
засіданні Спеціалізованої вченої ради Д. 04.09.01. в
Інституті українознавства НАН України (290026
м.Львів, вул.Козельницька, 4)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці
Інституту українознавства НАН України.

Автореферат розіслано "4" листопада 1996 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

Стеблій Ф.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАЦІ.

Актуальність проблеми. Проголошення і становлення незалежної Української держави, формування громадянського суспільства викликали небувале зростання інтересу до проблем вітчизняної історії та комплексу питань, пов'язаних з народознавчою проблематикою. Важливе місце при цьому надається вивченню традиційної народної культури українців. Знання свого родоводу, історичних та культурних надбань предків необхідні для піднесення національної гідності народу, продовження кращих національних традицій. Особливо актуальним завданням етнографічної науки є дослідження народних традицій, громадського життя і побуту тих історико-етнографічних регіонів, які в силу воєнно-політичних випробувань першої половини ХХст. були відірвані від етнічного тіла України і етнокультурне середовище яких було жорстоко сплюндроване. До таких регіонів, насамперед, належить північна Лемківщина.

В результаті антиукраїнської політики колишнього СРСР та комуністичного режиму Польщі протягом 1944 - 1947рр. лемківська етнографічна група українського народу була зігнана з віковічної батьківської землі. Сьогодні лемки знаходяться під загрозою асиміляції в чужому оточенні, під загрозою зникнення. Не треба доводити, наскільки важливо зафіксувати ті сторони культури і побуту, які ще можливо виявити і узагальнити. Разом з тим, таке вивчення дозволить ще раз науково ствердити етнічну спільність лемків з усім українським народом, оскільки є сили, які таку спільність прагнуть заперечити.

Актуальність дослідження сільської громади і громадського побуту взагалі, а особливо Лемківщини, диктується і тією обставиною, що громада була первинною адміністративною ланкою в структурі державного управління. З одного боку, вона виступала як інструмент реалізації державної політики, з другого ж, представляла інтереси населення сільської громади і захищала їх. В багатонаціональній державі населення особливо потребувало інститутів громад-

ського самоврядування, через які проявлялося його національне обличчя і в багатьох відношеннях велася незалежна від уряду громадська робота.

В етнографічній літературі лише в 1993р. появилася перша узагальнена праця про громадський побут українського селянства Карпатського регіону (Горинь Г. "Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX - 30-ті роки ХХст.)" - К. 1993), хоч окремі питання громади і громадського життя досліджувало чимало відомих етнографів, особливо в XIX - на початку ХХст. Недостатньо вивченою залишається сільська громада інших регіонів України.

Науковий і практичний інтерес до теми зумовлений також потребою знайти відповіді на деякі питання життя сучасного села, можливого достосування традиційних громадських інститутів до форм сільської демократії в наші дні, відродження морально-етичних цінностей давнього села.

Історіографія питання. В час, коли почалось всебічне і масштабне вивчення культури і побуту українського народу, тобто в XIX - на початку ХХст., дослідження громади, громадських інститутів сіл, їх функцій та обов'язків, стосунків з державними органами влади було дуже важливим науковим напрямком. Виник інтерес до історії формування сільського громадського самоуправління, зокрема в Галичині.

Давньою є традиція історичного та етнографічного дослідження Лемківщини, історіографія якої складає понад тисячу публікацій. В основному це доробок дослідників матеріальної та духовної культури лемків. На жаль, кількість праць, присвячених дослідженню громадського життя і громадських інститутів, є незначною.

В праці Олекси Торонського "Русини-лемки", котра появилася на світ у 1860р., подано короткий географічний опис, відомості про походження назви лемків, про сільське господарство, оляг, звичаї та обряди, громадський побут і мовні особливості лемківського

діалекту.

Одним з найбільш відомих дослідників матеріальної культури Лемківщини вважається Вінцент Поль. Цими ж питаннями займалися і інші польські дослідники: М.Хилінський, С.Удзеля, І.Коперницький. Всі питання матеріальної та духовної культури згадані автори розглядають відірвано від культури всього українського народу.

Етнографічне вивчення Галичини, в тому числі і Лемківщини, українськими дослідниками пов'язане з іменами М.Шашкевича, І.Вагилевича та Я.Головацького. У своїй статті "Лемки - мешканці Західних Карпат" І.Вагилевич подає історію північних лемків, описує їх життя, одяг, їжу, заняття населення, мову, звичаї та обряди. Декілька досліджень, в яких характеризується життя і побут населення Карпатського регіону, залишив Я.Головацький після подорожі по Карпатах у 1839р. Головацький наголошує на органічній і культурній єдності галичан і карпатських українців з усім українським народом.

Кінець ХІХст., а особливо 90-ті роки відзначалися в етнографічній науці Галичини як період розквіту наукової думки. Новий етап був пов'язаний з науковою та громадсько-політичною діяльністю І.Франка та його учня і послідовника Володимира Гнатюка.

Саме І.Франко і В.Гнатюк визначили напрямки в збиранні етнографічних матеріалів, а опубліковані ними програми стали своєрідними методологічними посібниками як для науковців, так і для збирачів-аматорів.

Ф.Колесса, характеризуючи діяльність І.Франка і В.Гнатюка в галузі етнографії, підкреслював, що їх особливо цікавили в побуті селян Галичини економічні та соціальні аспекти.

У другій половині ХІХст. в польській науковій літературі появилися твердження, що заперечували автохтонність українського населення Карпат, в тому числі і Лемківщини. Згідно цієї думки, Карпати були заселені волохами, які керувалися

"волооським правом".

Михайло Грушевський, який вніс важливий вклад у розвиток досліджень сільської громади, органів місцевого самоврядування, сільських віч і сходів, чинів громадського самоврядування, такої версії не поділяв, вважав її науково необґрунтованою.

Помітний слід в історії вітчизняної етнографії залишив Ф.К.Вовк. На найбільшу увагу серед етнографічних праць Ф.Вовка, безумовно, заслуговує відомий нарис "Етнографические особенности украинского народа". На основі антропологічних та етнографічних досліджень північної частини Лемківщини Ф.Вовк зробив висновок, що "Лемки мають багато спільного з іншими етнографічними групами українського народу".

Інтерес до вивчення побуту горян виявили В.Охримович і М.Зубрицький. У дослідженні музичного фольклору Лемківщини поважне місце займає вчений-фольклорист, композитор Філарет Колесса. З юридичної точки аналізував Громадський закон для Галичини Кость Левицький.

Відомим популяризатором лемківської культури був Юліан Тарнович. ("Ілюстрована історія Лемківщини". -Львів. 1936; "Матеріальна культура Лемківщини". -Краків. 1941.)

Ті чи інші питання сільської громади України в післявоєнні роки досліджували в Україні Д.А.Похилевич, О.Ф.Кувеньова, В.Ф.Інкін, М.П.Тиводар, Я.К.Мельничук.

Чималий внесок в дослідження Північної Лемківщини зробив польський дослідник Роман Райнфусс. Основну увагу вчений звернув на дослідження народного дерев'яного будівництва, народних промислів, а також вивчав таку галузь господарства, як тваринництво, а особливо вівчарство. Формування лемківського субетносу Роман Райнфусс пов'язує з так званою "волооською колонізацією Карпат", котра ніби-то мала місце у XVI-XVIIст. Лемки, за цією схемою, виникли отже, як результат конвергенції кількох ет-

нічних елементів: волохів, русинів, поляків і ін.

На сучасному етапі серед українських вчених в ділянці дослідження історії, матеріальної та духовної культури населення Українських Карпат, в тому числі і Лемківщини, плідно працює професор Ю.Г.Гошко. ("Н.селення Українських Карпат XV-XVIIIст."-К. 1976, "Промисли й торгівля в Українських Карпатах"-К.1991 та ін.) Автором понад 500 статей, нарисів, рецензій з лемківської тематики та кількох наукових праць є Іван Красовський. ("З історії та культури лемків" //Наше слово. -Варшава. -1977-1987.) Чимало вагомість має науковий доробок вченого, лемка за походженням, М.Мушинки.

Досі, однак, появилася лише одна узагальнююча україномовна праця "Лемківщина: земля, люди, історія, культура", видана в Канаді у 1988 році. Ряд тематичних збірників про Лемківщину видано у Польщі. Серед них "Nad rzeka Ropa" (Zarys Kultury ludowej Krakow. 1965), "Lemkowie kultura - sztuka - jezyk."(Sanok. 1983), "Lemkowie w historii i kulturze Karpat".(Sanok. 1995.)

Уважне ознайомлення з історико-етнографічною літературою про Лемківщину показує, що в ній ще чимало прогалин, багато невисвітлених і слабо вивчених питань.

Джерельну базу дисертації склали як опубліковані історичні документи та етнографічні матеріали, так і різні за видами джерела, що зберігаються в архівних фондах. Для в'яснення генези громадських інститутів лемківського села досліджуваного періоду використано люстрації королівщини ще з XVIIIст., також тогочасні актові і діловодчі документи органів державної влади та місцевого самоврядування, судові позови і вироки, в окремих випадках матеріали контролю стану справ в сільських громадах, що складалися державними чиновниками.

Різноманітні сторони функціонування сільських громад на Лемківщині за часів панування Австрії і міжвоєнної Польщі

відображені в документах Фондів Центрального державного архіву України у Львові та Державного архіву Львівської області. Найбільшу кількість фактологічного матеріалу дисертант почерпнув з фонду 146 "Галицьке намісництво" (описи 4,8а,23,33,54б,54г та інші). Серед актових матеріалів використані цісарські маніфести і укази, що визначали характер державного управління, повноваження і обов'язки органів самоуправління, відносини між державними і самоврядними структурами. Ці ж питання, часто з більшою деталізацією, викладалися в урядових постановах, ухвалах Галицького крайового сейму, в розпорядженнях намісництва і староств. Дуже повно збереглися нормативні документи громадських і політичних організацій, зокрема програми політичних партій та статuti громадських товариств, таких як "Просвіта", Товариство ім. М.Качковського, "Сокіл", "Січ", "Пласт".

Життя сільських громад у своєму історичному рухові відображене в діловодчій документації громадських інститутів та органів державного управління. За видами це такі документи, як звіти за різні події у староствах Ліско, Сянок, Ясло, Горлиця, Бжозів, Новий Сонч, протоколи річних крайових і повітових зборів "Просвіт" та Товариства ім.М.Качковського, протоколи деяких гмінних рад з польського періоду, переписка між управлінськими структурами і громадами, заяви громадські та індивідуальні до намісництва і староств, різноманітна судова документація. Добре збереглися матеріали різних з'їздів, конференцій, річних та інших зборів громадських товариств, насамперед короткі протоколи, ухвали, різні списки делегатів та членів виборних органів, ділові і вітальні звернення, відозви, листівки тощо.

Як з австрійського, так і польського періодів питання національно-визвольного руху відбилися в документах органів міністерств внутрішніх справ, різних жандармських реляціях, поліцейських донесеннях, звітах про демонстрації, збори, по-

ширення літератури і т.д.

Багатий пласт історико-етнографічної інформації міститься в інших архівних фондах: "Сяноцька земля", "Наукове товариство ім Т.Г.Шевченка", "Товариство "Просвіта", "Товариство ім.М.Качковського" тощо.

Важливим джерелом для вивчення громадсько-політичного життя на Лемківщині є суспільно-політична література кінця ХІХ-початку ХХст.

Всі документи опрацьовувалися критично з врахуванням походження і у взаємному співставленні.

В дисертації широко використані матеріали галицької преси, а також періодичні видання українців у США і Канаді. Цінний матеріал про громадський побут галицького села знаходимо в часописах "Батьківщина", "Громадський Голос", "Діло", "Хлібороб", "Письмо до громади", "Наш лемко", "Сільський господар" та в деяких провінційних газетах.

В якості джерельного матеріалу використані польові дослідження дисертанта, а також інформації з вуст лемків, які проживають тепер в Україні і ще пам'ятають часи досліджуваного періоду.

До висвітлення окремих аспектів теми залучені матеріали сучасної публіцистики та періодики, зокрема про етнічну приналежність лемків, їх культуру і етнічну самосвідомість.

Мета дослідження. Вперше ставиться завдання наукового дослідження сільської громади у лемків в етнографічному аспекті, особливостей її функціонування, взаємозалежності норм державного права і звичаєвих традицій, що регулювали обрання, обов'язки сільських виборних керівників, відносини між сільськими громадами і державними органами, громадські традиції в побуті. Важливою метою дисертації є вивчення впливу політичних, економічних і культурних факторів на громадське життя досліджуваного періоду, ролі громади у збереженні національної ідентичності лемків.

Об'єктом дослідження є сільська громада у тій частині лемків, які до 1944-1947 рр. проживали на північних схилах Карпат, тобто на Північній Лемківщині, котра до Першої світової війни входила до складу Австрії, а після падіння Австро-Угорської держави відійшла до Польщі.

Предметом дослідження є функціонування сільської громади на зазначеній території в період після прийняття австрійським урядом у 1868р. так званого Громадського закону для Галичини і до початку Другої світової війни. Основними аспектами предмету є державні і звичаєві норми формування громадського самоуправління, сфери сільського громадського життя, що їх регулювала сільська самоуправа, відповідальність самоуправного сільського органу за стан справ у громаді перед державою і перед мешканцями села, обов'язки різних виборних осіб сільської (гмінної) управи: віята, присяжних, заступників віята, радних та ін. Широко досліджується діяльність у лемкіському селі громадсько-політичних та культурно-освітніх організацій і товариств від початку їх появи у 80-х - 90-х років XIXст. і до 1939р.

В основі дослідження лежить системно-структурний метод. Дисертант розкриває сільську громаду у лемків як еволюціонізуючу соціальну структуру в системі державно-політичних і соціально-економічних відносин Галичини впродовж близько 75 років.

Наукові висновки і положення дисертації сформульовані на підставі пошуку архівного, літературного та, почасти, польового історико-етнографічного матеріалу його систематизації; аналізу і узагальнення, тобто за принципом інформативного підходу і логікою індукції.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній на базі широкого кола джерел, багато з яких вводяться в науковий обіг вперше, здійснено комплексний аналіз проблеми функціонування сільської громади у Північній Лемківщині в останній третині XIX -

в першій третині ХХ ст., розкрито роль громадського самоуправління як носія народно-звичаєвих правових і етичних норм сільського співжиття. Показано вплив польської реформи 1933 року на громадське самоуправління і у зв'язку з цим діяльність громади у нових правових та суспільно-політичних умовах. В дисертації відображено основні грані громадсько-політичного та культурно-освітнього життя лемківського села, діяльність товариств москвофільського та національного спрямування на сільському рівні.

Хронологічні рамки дисертації включають 1866 - 1939 роки - період, коли була законодавчо оформлена діяльність сільських громад Північної Лемківщини спочатку австрійським законодавством і згодом з 1933р. - польським. Друга світова війна рішуче перервала традиційну правову основу функціонування лемківських сільських громад. У воєнні і перші післявоєнні роки в результаті радянсько-польської змови лемки були насильно виселені з рідного краю і після операції "Вісла" 1947р. Лемківщина перестала бути українською етнографічною територією.

Основні положення, які виносяться на захист:

-Творці "Закону громадського обов'язуючого в Королівстві Галичини і Володимирії з великим Князівством Краківським" від 12 серпня 1866р. при його складанні врахували традиції звичаєвого права, що служили зміцненню громадського правопорядку, попередженню всіляких вчинків і дій, небезпечних в соціальному і політичному плані.

-Громада надавала великого значення особі свого виборного керівника. Вважалося, що очолювати громади мали дуже відповідальні особи. До вибору своїх керівників громада підходила дуже вдумливо, враховувала найрізноманітніші вимоги. Критерії скрізь були майже однакові: кандидат повинен був обов'язково бути одруженим, не бідняком, розумним, авторитетним, порядним, "твердим" і "строгим", добрим господарем. Великого значення надавали тому, наскільки

здатним був кандидат не піддаватися впливу пана чи повітового уряду, відстоювати інтереси громади.

-Як адміністративна структура сільські самоуправи за традицією зберігали значні обов'язки перед своїми громадами, найбільш важливими з яких були пов'язані зі збереженням і використанням громадського маєтку і добра, попередженням стихійних лих і пожеж, пошесних хвороб. Велике значення надавалося також відповідальності самоуправ за надання мінімального забезпечення соціально-незахищеним категоріям людей (хворим, перестарілим, калікам і т.д.)

-В останньому десятиріччі XIXст. з боку польських політичних сил появилися спроби реформування громадського устрою в галицькому, в тому числі і лемківському селі, заміни самоуправління окремих громад територіальними управлінськими структурами. Громади Лемківщини рішуче виступали проти таких надгромадських структур, вони вбачали в цьому зазіхання на свої відвічні права, спробу нового поневолення, намагання позбавити селянське самоврядування можливостей оборони національних прав мешканців сіл. Рішуча і волева постава українського руху проти спроб реформувати громадське самоуправління в інтересах державного зробила наміри польських політичних сил безрезультатними аж до 1933 року.

-Зародження культурно-освітнього життя на Лемківщині було пов'язане з діяльністю так званого Общества им.М.Качковського, що мало москвофільське спрямування. До Першої світової війни москвофільський напрямок був провідною течією суспільно-політичного руху на Лемківщині.

-З кінця XIXст. у лемківських селах широко розгортають свою діяльність українські культурно-освітні товариства та політичні організації з чітко вираженою національною спрямованістю. З-поміж культурно-освітніх товариств особливо виділялося товариство "Просвіта". Найперше товариства "Просвіти" почали діяти в околицях Сянока - вже в 90-хрр. XIXст. Однак до I світової війни українські

товариства не відігравали провідної ролі в громадсько-політичному житті Лемківщини. Деяке похваллення опостерігається від початку 20-х років. В цей час відбувається перехід громадсько-культурного руху від москвофільської орієнтації на національно українську. В 30-хрр. українські культурно-просвітницькі товариства досягли переваги над русофільськими.

Практичне значення дисертації визначається тим, що її теоретичні положення, висновки і фактичний матеріал можуть бути використані при підготовці монографічних видань з історії та етнографії України, української діаспори, поширенні знань про лемків як етнографічну групу українського народу, при читанні лекційних курсів і спецкурсів у вузах, в краєзнавчій роботі. Практична значимість дисертації підсилюється можливістю використання історичного досвіду лемківського громадського самоврядування в житті сучасного українського села.

Апробація роботи. Основні положення дисертації були апробовані на засіданні кафедри етнології Львівського державного університету імені І.Франка, в опублікованих працях, виступах на міжнародних наукових конференціях: "50-річчя депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшся" (Тернопіль, 1994), "Відродження української державності: проблеми історії та культури" (Одеса, 1996).

Основний зміст роботи.

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, посилань та списку джерел і використаної літератури.

У вступі дається обґрунтування теми, її актуальність, наукове і практичне значення, визначається мета дослідження, міститься огляд джерел та літератури, які були використані при написанні дисертації.

В першому розділі - "Розселення, природні умови проживання та заняття лемків" - подано огляд території розселення лемківської

етнографічної групи та природних умов її проживання, аналізується характер і чисельність населення лемківських поселень, їх соціальні та етнографічні типи, даються демографічні характеристики поселень, висвітлено основні види занять у мешканців лемківських сіл.

Лемки - етнографічна група українського народу, яка заселяла високогірні північні та південні схили Карпат між ріками Сян і Уж на сході і Попрад та Дунаєць на заході. Лемківщина становить своєрідний півострів, що простягається із сходу на захід між польською і словацькою етнографічною територією. Географічно і політично Лемківщина розділена на північну і південну. В силу історичної долі етнографічна територія розселення лемків після Другої світової війни залишилася поділеною між трьома державами: Україною, Польщею та Чехословаччиною. Згідно польсько-радянської угоди 1944р. частина лемків, що проживала у Польщі, була примусово переселена в Україну, а друга частина, під час акції "Вісла" насильно депортована з своєї прабатьківщини в західні воєводства Польщі, утворені на території так званих "зем одзисканих".

Лемківщина займає західну найнижчу частину Карпат. Краєвид Лемківщини типово середньогірський.

Низка перевалів вздовж Ториси - Попраду сприяють полегшенню комунікації між Галицькою та Закарпатською Лемківщиною, через них проходять важливі шляхи сполучення.

На польському боці лемківські поселення були розташовані у високогірній частині Карпат, вздовж потоків і малих річок, по терасах гірських схилів. Частина сіл мала значну польську і єврейську національні меншості.

У всіх лемківських повітах сільські поселення були різними за величиною, насамперед за чисельністю мешканців. В ряді сіл, як наприклад, в Криниці, Верхомлі Великій, Мисцовій, Полянах, Залужу, Вороблику Королівському числилось по 1000 - 1500 і більше чоловік. Проте там, де рельєфно-природні умови розташування посе-

лень були подібними, різниця в чисельності їх мешканців була невеликою. Переважна більшість лемків проживала в поселеннях з чисельністю 500 - 1000 чоловік. Такими були села Берізка, Бондарівка, Бортне, Ветлина, Висова, Вороблик Шляхетський, Ганьчів, Гирів, Гладішев, Гломча, Граб, Дешниця, Жегестів, Зиндранова, Лабона, Мшана, Святкова, Семушова, Середнє Село, Смерек, Тирява Сільна, Фолш та інші. Проте найбільша кількість сіл мала всього по кілька сот чоловік. Розгляд питання про чисельність населення у лемківських поселеннях викликаний тією обставиною, що в залежності від кількості членів громади обиралась певна кількість членів громадського самоуправління.

Найбільш поширеними етнографічними типами поселень були властиві для карпатського регіону села безсистемної, ланцюгової, рядової, комбінованої та вуличної форм.

Провідне місце серед занять лемків, так само, як і у бойків, займало землеробство. Випасне тваринництво мало відносно більше значення в гірській місцевості. З-поміж додаткових занять, що поповнювали доходи лемків, була сезонна робота на лісових промислах, сезонне відходництво, мандрівна торгівля, а також виробництво солі, поташу, заняття промислами художньо-прикладного призначення, зокрема гончарством, ткацтвом, кушнірством, ковальством, кам'яярством, деревообробництвом. Чимало лемків вправлялися у дротуванні керамічних виробів, в тому числі як мандрівні дротярі-заробітчани.

Другий розділ роботи - "Сільська громада. Обов'язки і функції громадського самоврядування" включає параграфи: "Громадський закон 1868 року і звичаєві традиції в житті сільської громади за часів Австрії", "Сільська громада у міжвоєнні роки".

У розділі представлено сільську громаду як первинну форму громадського самоуправління у лемків за часів Австрії та II Річчосполивої. Проаналізовано проведення адміністративної реформи 1933 року і створення об'єднаних гмін, вплив реформи на громадське само-

управління у лемківських селах, зміну структури громадського самоврядування. Висвітлено обов'язки громади перед своїми громадянами та державними органами влади у виконанні зобов'язань, переданих державою.

Впродовж багатьох століть громадське життя лемківського села регулювалося нормами звичаєвого права, багато положень якого використовувались органами державної влади. Не був виключенням у цьому відношенні і австрійський уряд, який 12 серпня 1866 року прийняв "Громадський закон обов'язковий в Королівстві Галичини і Володимирії з Великим Князівством Краківським". Творці закону максимально використали норми звичаєвого права, що служили зміцненню громадського правопорядку, попереджували всілякі вчинки і дії, небезпечні в соціальному і політичному плані. Хоч закон і узалежнив громадське самоврядування від органів влади, об'єктивно він відповідав інтересам громад, насамперед в питанні охорони правопорядку, і через це знаходив підтримку як у селянському середовищі, так і серед українських громадсько-політичних організацій та культурно-освітніх товариств. Закон в дусі народної традиції визначав, що громаду становили всі міста, містечка, села, які мали власний громадський уряд. Члени громад наділялися правом брати участь у всіх громадських справах і користуватися маєтком громади. В той же час вони повинні були виконувати всі повинності, що їм накладала на громаду держава.

Найвищою владою у громаді була громадська рада та обрана нею громадська старшина в особі начальника (війта) і щонайменше двох присяжних (асесорів), один з котрих обирався заступником начальника громади. Війт вважався гарантом порядку в громаді, відповідав за збереження її багатства, вів справи, що належали до відання старшини, виконував ухвали громадської ради та накази і розпорядження органів державної влади. Війт керував справами громадського маєтку, що складався з природних угідь, лісів, пасовищ, водойм за-

гального громадського користування, з об'єктів громадської власності. Громадська старшина і громадська рада представляли громаду перед державою, іншими громадами, перед юридичними і приватними особами.

Державна влада, згідно закону залишала за собою право розпуску громадської ради і її старшини, якщо вони не були здатними виконувати свої функції. У такому випадку, тимчасово для управління справами громади призначався державний комісар. Нерідко громадські правління розпускалися за політичними мотивами. Особливо частими стали такі розпуски напередодні і в роки I світової війни. З політичних мотивів у передвоєнні і воєнні роки були розпущені громадські ради сіл Дубровка Руська, Кострівці, Чертежі, Трєпча Сяноцького повіту, Лабовець, Криниця, Лабова, Мушина, Тилич, Верхомля В. лика, Мохначка Нижня повіту Новий Сонч. Багато громадських рад припинили діяльність у Ліському, Кросненському та інших повітах. Кожного разу управа селом, або одночасно кількма селами, передавалася державному комісарові.

Дуже важливою була відповідальність вїйта і громадської старшини перед самою громадою. Коли громада виражала своє недовір'я вїйту, держава переважно враховувала її вимоги.

Важливою посадовою особою на селі був писар. Вплив писарів не обмежувався лише веденням діловодства, від них залежала оперативність вирішення різних громадських справ, стан громадського маєтку, моральна атмосфера в громаді і т.п.

В дусі звичаєвого права в житті громади важливою залишалася роль сільських старійшин, які добре знали традиції села і через це залучалися до вирішення різних конфліктних ситуацій в громаді та у відносинах між сусідніми громадами.

Громадський закон, що регулював також вибори гмінних рад і громадської старшини, применшив роль звичаєвих сільських сходів. Однак традиція громадських сходів не була ліквідованою.

Дуже важливою функцією громадського самоуправління було дотримання правопорядку на селі, піклування про добробут і безпеку громадян. Всі справи самоуправління поділялися на так звані власні громадські і публічні. Власні стосувалися використання громадського маєтку і громадського добра. Важливішим засобом керівництва маєтком було складання бюджету громади на рік. Бюджет міг передбачати додатки до безпосередніх податків у розмірі не більше 20%. Сформувався певна процедура складання і затвердження бюджету. Його складав начальник громади. До часу затвердження бюджету кожний громадянин міг знайомитися з його проектом, вносити свої пропозиції. Затверджувала бюджет громадська рада.

Для забезпечення правопорядку існувало кілька видів служби охорони: поліцейська, протипожежна, польова, лісова. Згідно законодавства громада була наділена деякими судовими функціями. Громадський суд у складі трьох членів формувала громадська рада. В його компетенцію входив розгляд справ, грошовий вираз яких не перевищував 100 зл. ав. Громадський суд був добровільним.

Громада відповідала за дотримання моральних норм поведінки односельчан, заопікувалася школою. Органи громадського самоврядування зобов'язані були співпрацювати з публічною адміністрацією у всіх її справах. За діяльністю громадського уряду наглядав повітовий відділ. Для узагальнення роботи громадських рад, в'їзтів, присяжних та інших виборних осіб в дисертації розглянуто сотні випадків і ситуацій з практики життя практично всіх лемківських громад.

В кінці XIX ст. появилися спроби реформування громадського устрою в галицькому, в тому числі і лемківському селі. Більшість пропозицій було спрямовано на обмеження функцій громадського самоврядування і особливо окремих громад. Проте, рішуча і ворожа постава українського руху проти спроб реформувати громадське самоуправління в інтересах державного зробила наміри польських послів

безрезультатними.

Перша світова війна та післявоєнне лихоліття майже припинили діяльність органів громадського самоврядування. Деяке похвалення спостерігалось лише від середини 20-х років. За часів панування ІІ Річпосполитої діяльність органів громадського самоуправління зустрічала чимало перешкод як з боку польської адміністрації, так і різних вшехпольських кресових "зв'язків", котрі вбачали у самоврядуванні українських сіл небезпеку для себе. Був взятий курс на обмеження самоврядування. Діяльність органів громадського управління була зведена до мінімуму, фактично вони перетворилися у низову ланку державного управління. 23 березня 1933 року був прийнятий новий громадський закон. Він змінював устрій територіального самоврядування, хоч при цьому громадський закон 1866р. не відмінявся. Новим законом запроваджувались збірні громади (gminy zbiorowe). Громади окремих сіл як самостійні самоврядні ланки перестали існувати, їх повноваження перебрали на себе збірні гміни.

Органом управління збірної гміни стала гмінна рада, а її виконавчою структурою - гмінна управа на чолі з вйтом і підвйтом. Практикувався інститут так званих "професійних" членів управи. Вибори ради збірної гміни відбувалися за допомогою гмінної виборчої колегії. Вибори ж до громадської ради проходили на основі загального рівного і безпосереднього виборчого права.

Самоуправні органи громади за формою майже не зазнали змін, але за своїми реальними правами і функціями їх становище змінилось помітно.

Громада займалася лише справами місцевого значення, що нібито мало сприяти піднесенню культурного, гігієнічного і господарського стану населення. Гміна ж зобов'язана була у межах своїх можливостей задовільняти потреби громад. Державний нагляд над діяльністю громад виконував повітовий віділ.

Характеристикою діяльності структур громадського самовряду

вання були їх бюджети і звіти. Основними джерелами доходів як громад, так і збірних гмін були додатки до безпосередніх податків, а також доходи з маєтків і дібр, що були досить значними.

Перебудова системи самоуправління на основі польського закону 1933р. була майже завершена до кінця наступного року. Формування збірних гмін здійснювали староства і воеводства. Все робилося для забезпечення вигідних позицій польського елемента у новоутворених збірних гмінах. Центрами гмін обиралися містечка з перевагою польського населення. Рівними правами для обрання делегатів у ради збірних гмін наділялися невеликі польські колонії і великі українські села. За допомогою таких дій влада прагнула нівелювати будь-які українські національні інтереси в громадсько-політичному житті сіл та підняти роль польського елемента. Це був один із засобів полонізації Лемківщини і Галичини в цілому.

Реформа суттєво підірвала основи системи сільського самоврядування. Обмеженими виявились права і обов'язки солтисів громад. Вони головним чином займалися справами, що стосувалися виконання обов'язків перед державними органами влади.

Третій розділ - "Громадсько-політичне життя лемківського села" включає параграфи: "Політичні орієнтації і діяльність культурно-освітніх, фінансово-господарських та інших товариств", "Народний релігійний календар і побутові традиції". Об'єктом уваги цього розділу є громадсько-політичні і культурно-освітні організації та товариства, що діяли у лемківському селі ("Просвіта", "Товариство ім. М. Качковського", "Сільський Господар" та ін.), еволюція суспільно-політичних напрямків і форм громадського життя, боротьба українських, польських і москвофільських політичних сил за вплив у лемківському селі, проведення політичних і культурних заходів. В розділі йдеться про роль і місце церкви та релігійних свят у житті громади, подано огляд боротьби громад проти соціального і національного гніту.

З кінця XIXст. під впливом культурно-просвітніх процесів в Галичині активну позицію в питаннях національного життя зайняли сільські громади Лемківщини. Поява перших культурно-освітніх товариств в повітах і селах Лемківщини була пов'язана з діяльністю "Общества им. Михаила Качковского". До Першої світової війни саме москвофільський напрямок у формі культурно-освітніх товариств був провідною течією суспільно-політичного руху на Лемківщині. Така ситуація була зумовлена відірваністю Лемківщини від українського руху у Східній Галичині та з активною фінансовою допомогою і пропагандистською діяльністю з боку Росії. Найбільший вплив москвофільські організації мали в Сяноцькому повіті.

Під час Першої світової війни австрійська влада застосувала щодо москвофілів масові репресії. Вину за це москвофіли покладали на національно свідомих українців, хоч для цього не було жодних підстав.

Багато сіл Лемківщини було охоплено діяльністю фінансово-господарських товариств, що перебували під впливом москвофілів. Серед них "Бескид", "Лемківська каса", "Лемківський банк", Руська каса залічкова та інші. Польська влада до 20-30-х рр. підтримувала москвофільство серед лемків, намагаючись при його допомозі протистояти поширенню на Лемківщину українського руху.

На початку 20-х рр. на Лемківщину поширили свою діяльність москвофільські партії Руська Селянська Організація та Русская Аграрная Партия. Виникли деякі нові товариства. Можна вважати, що москвофільство як суспільно-політична течія на Лемківщині аж до кінця 20-х рр. займало домінуюче становище.

З кінця XIXст. у лемківських селах також широко розгортають свою діяльність українські культурно-освітні товариства та політичні організації з чітко вираженою національною спрямованістю. У міжвоєнний період цей напрямок у громадсько-політичному і культурно-освітньому житті переважив старорусинство. Це не відповіда-

ло інтересам польської адміністрації. Однак, всі спроби уряду перегородити шлях українській ідеї і українському рухові на Лемківщину виявились безрезультатними.

На початку ХХст. значний вплив на Лемківщину поширила Українська Національно-Демократична партія та товариство "Просвіта".

Події Першої світової війни на деякий час приглушили політичне життя. Його поживлення спостерігається лише від початку 20-х років.

Естафету першості на Лемківщині серед політичних партій з середини 20-х рр. бере у свої руки Українське Національно-Демократичне Об'єднання. Під його егідою засновувалися і працювали кооперативи, народні спілки, читальні та інші українські громадські структури.

Вели боротьбу за свій вплив на Лемківщині і ліві сили, серед них КПЗУ та "Сельроб". В українському таборі комуністичний рух на Лемківщині ототожнювався з москвофільством.

З-поміж культурно-освітніх товариств вже з кінця ХІХст. особливо виділилося товариство "Просвіта". Найперше товариства "Просвіти" почали діяти в околицях Сянока - вже в 90-х роках ХІХ століття. На шляху поширення впливу як "Просвіти", так і інших українських культурно-освітніх організацій стояло чимало як економічних, так і політичних перешкод. І все ж, в 30-х рр. українські культурно-просвітницькі товариства досягли переваги над русофільськими. "Просвіти", "Сільські Господари" та інші об'єднання стають невід'ємною ознакою життя лемківських сільських громад. Роботою, спрямованою на розширення господарських знань селян та захист їхніх інтересів у цій сфері, займалося товариство "Сільський Господар". Гуртки "Сільського Господаря" поряд з цим проводили також і культурно-освітню роботу. Світова війна перервала розвиток цього та інших господарських товариств. В міжвоєнний період створюються нові сільськогосподарські організації, які дія-

ли під началом "Сільського Господаря" та Ревізійного Союзу Українських Кооператив.

Національно-патріотичному вихованню лемківської молоді сприяли спортивні товариства "Сокіл", "Січ", "Луг". Філія Карпатського Лещетарського Клубу в Сяноці, "Спортові дружини".

Жіночий рух на Лемківщині спрямовувався філіями "Союзу українок". Деякі спроби активності спостерігалися і з боку товариства "Рідна школа".

З огляду на діяльність всіх українських товариств, організацій та політичних партій можна стверджувати, що лемківське село було органічною складовою частиною українського національно-культурного життя. Це відповідало інтересам широких народних мас. Зусилля польської влади, що спрямовувалися проти поширення українських національних ідей на Лемківщину, зазнавали провалу. В свою чергу москвофільські організації, що до I світової війни були тут домінуючою силою, в 20-30-х рр. занепадали.

Важливим осередком духовного і громадського життя лемківського села була церква. Завдяки своєрідним природно-географічним умовам проживання лемки краще і в більшій мірі зберегли звичаї та обряди народного релігійного календаря. Найважливішими святами того календаря були Різдво, Новий Рік, Йордан, Великдень, день Юрія, Зелені свята, день Івана Хрестителя. Святом всієї молоді села був день Андрія. Релігійні та народні святкові традиції на Лемківщині побутували в своїй первинній красі аж до часу вигнання лемків з їх прабатьківської землі.

Важливим традиційним способом контактування членів громади між собою а також з членами інших громад були храмові свята - празники.

Досить поширеним на Лемківщині був звичай паломництва селян до релігійних святинь на відпусти. Паломництво сприяло розширенню кругозору селян, оскільки їм доводилося проходити чимало міст і

сіл в інших місцевостях.

Формою проведення дозвілля лемківської молоді були вечорниці, що відбувалися протягом Пилипівського посту.

Огляд народного релігійного календаря лемків та їх громадсько-побутових звичаїв переконливо свідчить про єдність лемківської народної духовної культури з культурою всього українського народу. Це ще один з аргументів на користь ідентифікації лемків як органічної частини великого українського народу.

Історія національно-визвольної боротьби народу Лемківщини початку ХХст., особливо в революції 1918-1919рр. є яскравим свідченням прагнення лемків до національного визволення, збереження своєї національної самобутності. На жаль, лемківські політичні провідники стояли на різних позиціях. Одні прагнули до об'єднання з усім українським народом, інші ж співвідносили себе з росіянами.

В умовах тоталітарно-комуністичного режиму повоєнної Польщі лемкам як етнографічній групі українського народу загрожувала повна асиміляція. В результаті проведення польською державою ряду акцій, найжахливішою з яких була злочинна акція "Вісла", лемківська етнографічна група була розпорошена. Однак і в цих неймовірно важких для національного життя умовах лемки, подібно як і інші українці, що проживають у Польщі, зберегли свої етнічні ознаки, а їх національна свідомість стала ще більш чутливою і виразно українською.

У висновках узагальнені підсумки дослідження, насамперед з таких питань, як відмінності в чисельності населення сільських лемківських громад в залежності від природних і соціальних причин, особливості формування та функціонування громадських самоуправних органів, їх відповідальність перед громадою і державою, роль моральних у ставленні до виконання своїх обов'язків виборною сільською старшиною, діяльність громадсько-політичних і культурно-освітніх організацій і товариств в селах Лемківщини в різних полі-

тичних умовах досліджуваного 75-річчя. Виділені положення, які носять характер наукової новизни.

Зміст і основні положення дисертації викладені в наступних публікаціях автора:

1. Питання історії та народної культури лемків на сторінках "Лемківського слова" (1957-1992) // Вісник Львівського університету. Серія історична. -1995. -№30. -С.107-112.
2. Діяльність українських культурно-освітніх, фінансово-господарських, спортивних організацій і товариств на Лемківщині у 20-30-х рр. ХХст. // Народознавчі зошити. -Львів.-1996.-№3.-С.161-166.
3. Етнічна ідентифікація лемків: науковий та політичний аспекти проблеми. // Матеріали міжнародної наукової конференції "Відродження української державності: проблеми історії та культури". -Одеса. -1996. -С.176-177.
4. Історична трагедія лемків середини ХХст. // Шлях перемоги. -Львів. -1995. -№49 (16 грудня).
5. Їхній подвиг безсмертний. // За вільну Україну. -Львів.-1996. -№124 (22 жовтня).

Турчак О.В. Сельская община в лемков (1866-1939)

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.05. -Этнология, Львовский государственный университет им. И.Франко, Львов, 1996.

Защищается рукопись диссертации о внутренней структуре, государственных и обычно-правовых основах функционирования общины ("громады") в селах Северной Лемковщины за период от 1866 до 1939г. Освещается роль общинного самоуправления в регулировании хозяйственной деятельности, защите правопорядка и традиционных бытовых устоев жизни, социальном обеспечении обездоленных жителей сел (одиноких престарелых, инвалидов, сирот и т.п.) Показаны формы и направления работы общественно-политических и культурно-просве-

тительных организаций в селах исследуемого региона.

Turchak O.V. Lemky's Rural Community (1866-1939).

The dissertation for the receiving the scientific degree of a candidate of historical sciences on speciality 07. 00. 05. - Ethnology, Lviv State University named after I. Franko, Lviv, 1996.

The dissertation manuscript about the internal structure, state and legal foundations of the community functioning in the villages of Northern Lemkivshchyna in 1866-1939 is presented for maintenance. The role of community selfadministration in the control of economic activities, defense of legal rights and traditional everyday order, social security of miserable village inhabitants (old people, invalids, orphans ect.) is marked. The social-political and cultural-educational organisations' work in the villages of the investigated region, the methods and trends of this work are showed.

Ключові слова: Лемківщина, сільська громада, громадська старшина, громадська рада, війт, радні, гміна.

Підписано до друку 29.II.96. Формат 60x84/16. Папір друк. №1.
Друк офсетн. Умови друк. арк. I, С. Умови фарб. відб. I, В.
Обл.-вид. арк. 2, 0. Тираж 100. Зам. 304.

Машино-офсетна лабораторія Львівського держуніверситету.
290602 Львів, вул. Університетська, I.

435400

AB 37.185

AB 37.185